

Från Nordkap till Tromsø

En kartografisk odysseé

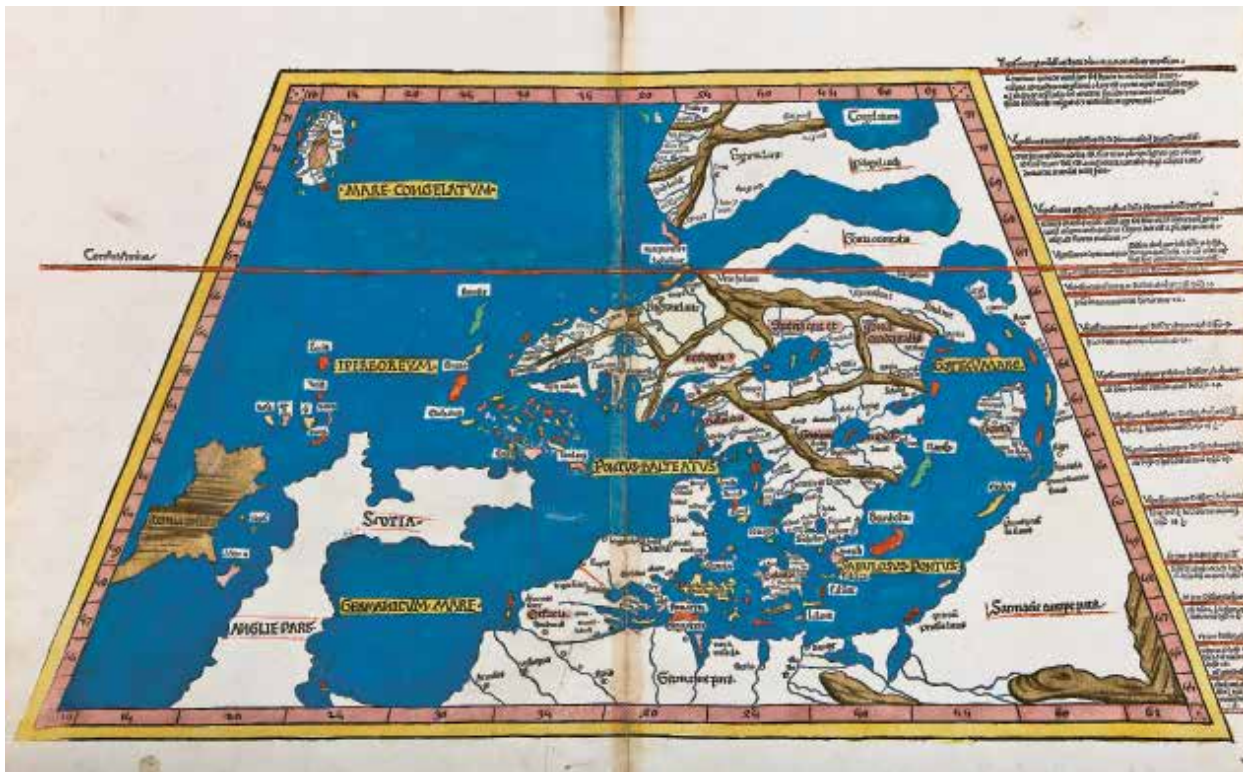
Vintern har Tromsø i sitt grepp och snön ligger djup. Det är slutet av december 2019 och verksamheten vid världens nordligaste universitet börjar så smått sakta in. Om några dagar ska jag påbörja den långa färden söderut för julfirande i Sverige. En kallelse till ett möte dimper plötsligt ned i min inkorg. Saken rör ett potentiellt inköp av en omfattande och dyrbar kartsamling som förvaras i den allra nordligaste delen av Norge, bara några kilometer från Nordkap. Förhandlingsprocessen har pågått en längre tid, och parterna närmar sig en överenskommelse. Tiden är dock inte på vår sida; budgetåret går mot sitt slut och vi behöver agera omedelbart. Det finns god överblick över vilka objekt som ingår i samlingen, men universitetet behöver garantier för att samlingen motsvarar förväntningarna. Någon måste därför resa till Nordkap och granska samtliga objekt. Min kollega Marianne och jag tillfrågas om vi kan tänka oss att åka. Jag berättar som det är, att jag gärna ställer upp, men att jag ska resa till Stockholm om två dagar och har buss- och tågbiljetter bokade. Även för Marianne är det snäva tidsramar. Hon har precis fått sin visumansökan godkänd och ska ta tåget till Sankt Petersburg inför julen. 'Greit. Da reise dokker i kveld.'

Som bokhistoriker kan det vara bra att ha ett lite äventyrligt sinnelag. Det är i varje fall vad jag tänker när jag senare på eftermiddagen skyndar hem för att packa ihop det nödvändigaste.

Ombord på Hurtigrutens fartyg M/S Lofoten på väg mot Honningsvåg.

Jag möter upp min kollega på flygplatsen. Glad, trygg och mer än redo. Vi har ägnat eftermiddagen åt förberedelser, men vi skulle nog båda önska att vi haft mer tid. Klockan närmar sig 22 när vi väl stiger ombord på det lilla propellerflyget från flygbolaget Widerøe. Snön yr och det blåser rätt bra. 'Melkeruta' (Mjölkrutten), som flyglinjen kallas, gör stopp på alla större orter på sin väg norrut längs Finnmarkskusten. Jag inser snart att det här kommer att vara en av de skakigaste flygturer jag någonsin har upplevt. Stoppet i Hammerfest ska tydligen vara det värsta. Här, förklarar Marianne, är det inte alltid piloterna lyckas landa. Jag försöker läsa av stämningen hos övriga passagerare. Snett framför mig skymtar jag en av universitetets professorer, som med all sannolikhet är på väg hem för att fira jul. Han ser kolugn ut. Den här resan måste han ha gjort otaliga gånger, så det kommer säkert att gå bra den här gången också. Vi verkar trots allt kunna göra en mjuklandning i Hammerfest och när jag tittar ut genom fönstret anar jag marken bara några få meter under oss. Då tar en kastvind plötsligt tag i flygplanet och pilotens parerande gör att jag plötsligt bara ser mörk himmel genom fönstret. Jag hinner tänka att det nog är klippt, men i nästa sekund har vi landat.

När vi till sist är framme i Honningsvåg, den nordligaste staden i Norge, är det mitt i natten. Vi tar en taxi till hotellet, där tystnaden regerar och vi verkar vara de enda gästerna. Morgonen därpå beger vi oss ut till Gjesvær, ett litet *fiskevær* på nordvästra sidan av den stora ön Magerøya, och färden går tvärs över fjället. Eftersom vi be-

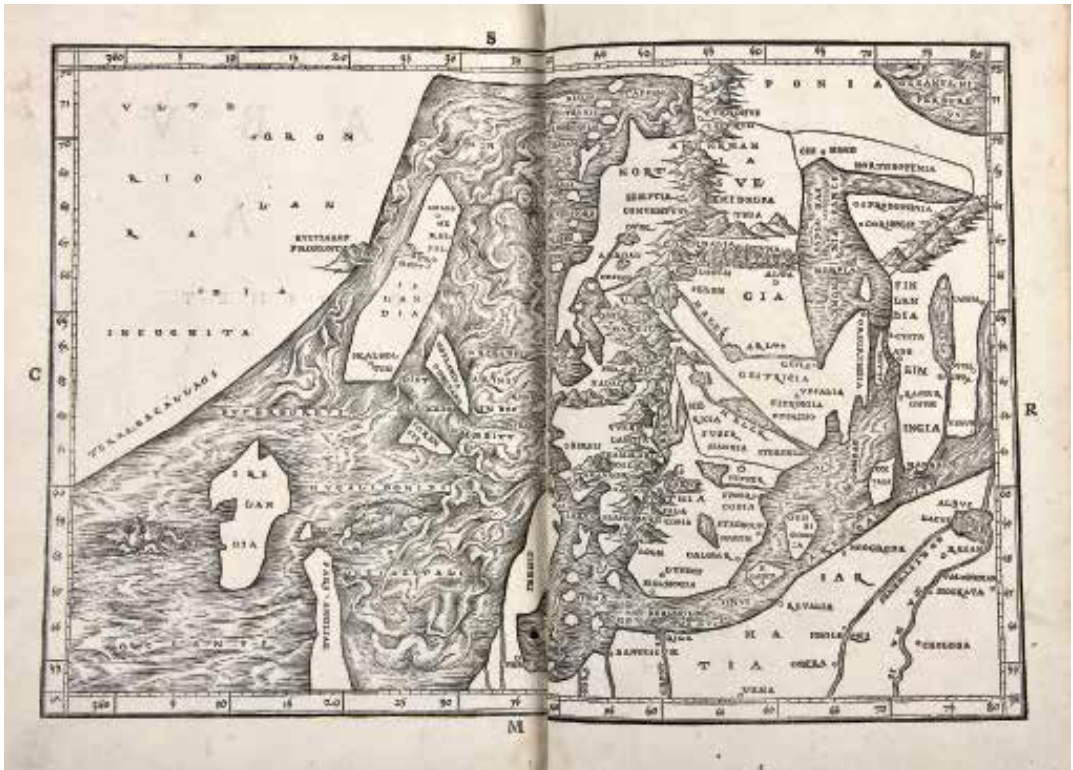

Nicolaus Germanus stilbildande Nordenkarta i Ptolemaios *Geographia* (Ulm 1482). Mått: 31 × 56 cm. UiT Norges arktiske universitet.

finner oss mitt i polarnatten, den tid på året då solen aldrig når över horisonten, är sikten inte den bästa, och det blir inte bättre av snön som piskar mot vindrutan. Väl framme välkomnas vi av en av kartsamlingens ägare, Erling Walsøe, och hans hustru Natalia, och vi bjuds in i Gjesvørs lilla träkyrka – något så ovanligt som en privatägd kyrka. Det är en fantastisk plats att komma till. Värmen i kyrkan utgör en underbar kontrast till kylan utanför. En brasa sprakar i ett hörn och lågmäld sakral musik strömmar från högtalare i den lilla kyrksalen. Erling säger att vi är varmt välkomna att fira jul med dem. Det är först när han kort därefter berättar att vägen över fjället nyligen varit stängd i två veckor och att snöandet väntas tillta under dagen som jag inser att han menar allvar.

Det är en smått underbar kartsamling som Walsøe har i sitt förvar. Den har tidigare tillhört

ett antikvariat i Oslo, Galleri Bygdøy Allé – Kunstantikvariat PAMA, förestått av Pål Sagen. Grundstammen i den exklusiva samlingen kommer från Nils G. Germundson (*1927 i Stockholm †Zürich 2020). Efter att Sagen utökat och kompletterat samlingen sålde han den år 2009 vidare till tre finansmän – varav Walsøe var en. De tre hade redan från början ambitionen att så småningom hitta ett hem åt den vid en nordnorsk institution. På så sätt, tänkte de, skulle den kunna komma hela landsdelen till godo, forskare såväl som en bredare allmänhet. Den kartografiska delen utgörs av 148 kartor över Norden, från perioden 1482 till 1601, och här finns exemplar av alla de tidigaste tryckta Nordenkartor som överhuvudtaget anses möjliga att uppbringa. Här finns flera verkliga rariteter, exempelvis ett utmärkt exemplar av Nicolaus Germanus Nordenkarta från 1482 och Nicolò Zenos reseskildring från 1558 med bevarad karta,

Jacob Zieglers karta över Skandinavien (Strasbourg 1532). I det nordligaste Norge syns Gjesværstappan.
Mått: 23 × 35 cm. UiT Norges arktiske universitet.

också den i ett otroligt fint skick. I samlingen ingår även en exklusiv boksamling bestående av samtliga 22 utgåvor (1555–1669) av Olaus Magnus *Historia de gentibus septentrionalibus* (Historia om de nordiska folken). I Olaus Magnus-samlingen ingår också ett osannolikt välbevarat exemplar av den italienska utgåvan av hans lilla skrift *Opera breve*, som utkom samma år som hans berömda *Carta marina* (1539), och som, precis som kartan, trycktes i Venedig.

Efter att vi packat upp våra checklistor och datorer ser vi oss om i den lilla kyrkan, där samlingen förvaras. Tiden medger tyvärr endast en hastig rundtur, och vi får snart slå oss ner vid ett stort bord i kyrkans förstuga för att gå igenom de enskilda objekt som universitetet önskar köpa in. Jagade av det faktum att vårt flyg hem ska gå senare på kvällen och att kraftigare snöväder väntas, arbetar vi oss igenom samlingen, objekt för objekt,

allt under en koncentrerad tystnad. Underbara kartor och böcker passerar genom våra händer: Handkolorerade kartor i folioformat varvas med små kopparstuckna kartor mindre än en handflata. Olaus Magnus-böckerna är omsorgsfullt nedpackade, och när vi öppnar paketen uppvisar de liknande kvalitéer. Förstautgåvan ser gigantisk ut vid sidan av några av de senare närmast Elsevieraktiga utgåvorna. Somliga är bundna i samtida pergamentband med spännen, andra i moderna halvfranska band, och flera av dem har intressant proveniens. Objekt för objekt bockas av på våra listor. Vi hinner tyvärr inte med mer än en hastig genomgång av varje dokument, men man förstår att var och en av dem bär på en historia.

I havsbandet utanför Gjesvær anas ett pärlband av branta bergstoppar, och när vi för en stund lämnar kyrkan för en nypa luft pekar Erling Walsøe ut ögruppen Gjesværstappan för

Handkolorerat exemplar av Gerard Mercators Nordpolskarta (Amsterdam 1613). Mått: 36 × 39 cm.
 UiT Norges arktiske universitet.

oss, med dess distinkta toppar. Det är inte utan stolthet som han kort därefter visar att samma ögrupp finns med på Jacob Zieglers berömda karta över Norden från 1532, och även på flera andra kartor i samlingen. Ögruppen är en av alla de lätt igenkännbara navigationspunkter som generationer av sjöfarare använt sig av för att kunna orientera sig under långa seglatser längs den norska kusten.

Till sist har vi hunnit gå igenom samtliga objekt på våra listor, och vi förbereder oss för hemfärd. Vägen över fjället är fortfarande öppen och vi lyckas ta oss till flygplatsen och hela vägen hem till Tromsø utan vidare missöden. Sent på kvällen skriver jag rapport till biblioteksledningen och universitetets jurist. Samlingen motsvarar våra förväntningar och är i fint skick. Morgonen därpå påbörjas för min del den dyngslånga färden söderut, först via en fyra timmar lång

bussfärd till Narvik och därifrån vidare med natttåget till Stockholm. En efterlängtdad julleddighet kan ta vid.

Väl tillbaka i Tromsø igen, i början av januari 2020, får vi veta att köpet har gått igenom. En delegation behöver därför ge sig av till Gjesvær för att hämta samlingen. Valet faller återigen på Marianne och mig. Nu känner vi till de lokala förhållandena och vi är dessutom båda ivriga att få hem samlingen till Tromsø. Nu väntar ett par dagar med intensiva förberedelser och spänd förväntan. Hur ska vi på bästa vis hämta vårt nyförvärv? Vi funderar först på att köra hela vägen till Gjesvær med en liten lastbil, men avfärdar snart idén. Körförhållandena är svåra och det skulle bli en väldigt lång resa med många potentiella riskmoment. Att göra som sist och flyga med Widerøe framstår först som ett gångbart alternativ, men även denna idé får vi snart lägga på hyllan.

Vädret är fortfarande mycket dåligt, och det börjar till och med flaggas för att flygavgångar kan komma att ställas in. Till sist återstår bara ett enda alternativ: sjövägen. Vi ska ta oss från Tromsø till Honningsvåg på det kanske norsksästa av färdsätt: med Hurtigruten.

Inte heller denna gång har vi tiden, eller för den del vädret, på vår sida. Avfärden kan dock inte skjutas upp. Från det att samlingen övergår i universitetets ägo har universitetet även ansvaret för den. När vi väl får tag i biljetter till avgången mot Finnmark finns bara några få biljetter kvar. Tyngda av väskor och expeditionskoffertar fullastade med packmaterial tar vi oss över landgången till det äldsta och minsta fartyget i Hurtigrutens flotta. M/S Lofoten, som redan 2001 klassades som 'verneverdig' av den norska riksantikvaren, utgör på många sätt sinnebilden av Hurtigruten, med inredning i mässing och mörkbetsat trä och med något daterade porträtt av kungaparet hängande på väggarna. Klockan 18:15 lämnar fartyget kajen i Tromsø. Enligt tidtabellen ska vi vara i Honningsvåg först klockan 11:15 följande dag. Snön vräker ned och det blåser bra. Strax innan vi går ombord på fartyget varslar telefonens väderapp om liten storm. Vädret är visst aldrig så dåligt som när man ska ut och resa.

Eftersom vi varit sent ute med att boka biljetter har vi inte lyckats få tag i någon hytt. Vi sitter därför uppe i en salong med dämpad belysning och känner hur fartyget gungar under oss. Så småningom ska det dock visa sig att ett sällskap aldrig mötte upp i Tromsø och vi erbjuds en mindre hytt. Marianne vägrar envist att ta emot erbjudandet om hytten, och det blir till slut jag som får chansen att sova i en koj. Marianne, som rest sträckan förut, säger att det är en bra idé att försöka somna så snart som möjligt. Den första delen av turen går nämligen i relativt lugna vatten, i skydd av höga fjäll. Senare på kvällen ska vi ut på öppet hav där vågorna även i vanliga fall kan gå höga. Min hytt, ska det visa sig, är den sämst belägna i hela fartyget. Den är placerad flera trappor ned, allra längst ned i fartyget, till och med under bildäcket. Det tar emot att lägga sig, och när jag till sist sjunker ner på britsen trycks i ena stunden mina fötter mot den ena väggen, och i andra stunden är det mitt huvud som pressas mot den andra väggen, allt i takt med sjögången. Jag hör bara två ljud. Dels det monotona ljudet av

Miniatyrkarta av Abraham Ortelius (Antwerpen 1598). Mått: 7,5 x 10,7 cm. Uti Norges arktiske universitet.

Titelsida till italienska utgåvan av Olaus Magnus *Opera breue* (Venedig 1539). En tyskspråkig utgåva utkom samma år. Uti Norges arktiske universitet.

propellern, som envist kämpar i de djupa sjöarna, dels det förfärliga ljudet av havet som slår mot kölen. Tankarna går till Wolfgang Petersens film *Das Boot* (1981). Det är svårt att falla till ro, och jag ligger på britsen fullt påklädd. Jag har försökt

memorera nödutgången upp för de många trap-
porna, men är ändå uppe ett par gånger under
natten för att friska upp minnet. När jag ligger
i beckmörkret och lyssnar till sjögången tänker
jag osökt på boksamlaren Henry Elkins Widener,
som 1912 följde med Titanic ned i djupet, med ett
nyinförskaffat exemplar av Francis Bacons *Essays*
från 1598 i kavajfickan. Det är en klen tröst. Där
och då har jag ingen som helst lust att bli en bok-
historisk martyr.

Vid frukosten morgonen därpå möter jag Ma-
rienne, som alltid på strålande humör. Hon be-
rättar muntert att hennes make har hört av sig.
Under kvällen har det varit ett inslag på NRK om
ovädret i norr där det framkom att alla vägar och
flygplatser nödgats stänga och att alla vanliga
kommunikationer mellan Troms och Finnmark,
de två nordligaste fylkena, varit stängda, med
ett enda undantag: M/S Lofoten. Här är det 'bu-
siness as usual'. Men när vi lägger till vid kajen
i Honningsvåg är det inte utan en viss lättnad.
Och när vi återigen kör över fjället på Magerøya
är vädret betydligt klarare än vid vårt förra be-
sök. Man kan ana att ljuset så smått är på väg
att göra sitt återtag över nordkalotten, och i det
märkliga skymningsljus som nu råder skymtar
vi renar och vita vidder, allt under fantastiska
pärlmormoln. En skylt pekar mot den lockande
destinationen Nordkap, men av tidsskäl behöver
vi bege oss direkt till Gjesvær och den väntande
kartsamlingen.

Väl framme väntar en intensiv dag med av-
bockningar, emballeringar, ifyllande av inven-
tarielistor och nedpackning. De mest värdefulla
objekten packas försiktigt ned i en låst, brand-
säker låda. Jag håller hårt i nyckeln. Framåt ef-
termiddagen är vi färdiga. Vi firar handeln med
gräddtårta och löften om att ses igen. Walsøe är
behjälplig även med transporten och lånar ut en
liten lastbil för färden tillbaka till Tromsø. Detta
underlättar transporten väsentligt. När vi väl når
Honningsvåg igen är det kväll. Hurtigruten avgår
först tidigt morgonen därpå. Bilen parkeras i ett
packhus precis vid kajen, med den dyrbara sam-
lingen i lastutrymmet. Det tar emot att lämna
den. Morgonen därpå drar vi en lättnadens suck
när vi väl försäkrat oss om att bilen och dess last
är orörd. Vädret under hemfärden är bättre än
under utfärden men fortfarande långt ifrån bra.
Det snöar och blåser kraftigt när vi kör ombord.

Den färja vi nu bordar är av betydligt modernare
snitt, och erbjuder sina passagerare diverse buti-
ker, restauranger, aktiviteter och bubbelpool. Vi
letar oss fram till en lugnare del av fartyget där
man kan sjunka ned i bekväma stolar och njuta
av utsikten via panoramafönster i alla färdstreck.
När skymningen så småningom gått över i mör-
ker får vi sällskap av tyskar och amerikaner som
med drinkar i händerna förgäves spanar efter
norrskan.

Nu kan vi för första gången tillåta oss att slapp-
na av en smula. Hela resan, liksom uppdraget i
sig, har inneburit en viss anspänning. Vi små-
skrattar lite när vi jämför vårt eget lilla improvi-
serade kartäventyr med Nasjonalbibliotekets köp
av den amerikanske storsamlaren William Gins-
bergs kartsamling några år tidigare. Köpet av
hans enorma samling planerades under en längre
tid och föregicks av minutiösa förberedelser med
rekognoseringsrundor och rigorösa säkerhetsru-
tiner, och samlingen fick, när den väl anlände till
Oslo från New York, ett storstilat och välplanerat
mottagande. När vi kommer fram till Tromsø
möts också vi av en mottagningskommitté. Den
består av en enda person, vår kollega Haarek. Väl
framme vid biblioteket ansluter våra kollegor
från avdelningen för äldre samlingar, Hana och
Ulf. Tillsammans hjälps vi åt att på ett tryggt sätt
så snabbt som möjligt få den värdefulla lasten in i
magasinen. Termometern visar många minusgra-
der, och vi söker så långt det är möjligt undvika
att dokumenten kyls ner. Vi är särskilt måna om
alla böcker bundna i pergamentband eftersom
de så lätt tar skada av snabba temperaturföränd-
ringar. För säkerhets skull lägger vi de känsligaste
exemplaren i press. Till sist är vi klara. Samling-
en är i tryggt förvar och alla kan bege sig hem.
Klockan är kvart över två på natten.

Den kartografiska odysseen är över, men med
den fina kart- och boksamlingen på plats börjar
de egentliga utmaningarna. Hur tillgängliggör
man en samling av detta slag på bästa sätt, för
forskning såväl som för en intresserad allmän-
het? Katalogisering och digitalisering utgör ett
första viktigt steg. Kartsamlingen är numera sök-
bar i bibliotekets katalog, och digitaliseringen
sker löpande. Vi inser också tidigt att vi behöver
utöka vår förvaringskapacitet, och nya kartsåk

Komplett svit med alla äldre utgåvor av Olaus Magnus *Historia de gentibus septentrionalibus*.
UiT Norges arktiske universitet.

införskaffas. Det beslutas också att vi någon gång under året ska försöka få till stånd en kartutställning, och vi tar fram ambitiösa planer som snart grusas grundligt. Pandemin sätter nämligen käppar i hjulet gång på gång, men till sist kan vi, i januari 2021, precis ett år efter att samlingen kom till Tromsø, inviga utställningen 'Blikket vendes mot nord' vid Polarmuseet i Tromsø. Utställningen pågår till och med sommaren 2022.

Samlingen och utställningen har redan rönt stort intresse, inte minst i samband med de norska historiedagarna 2021 med tema 'grenser'. Kartorna uppvisar ofta ett gränslöst landskap och en böljande föränderlighet som obönhörligen bryter de nationella ramarna. Med samlingen i offentlig ägo är förhoppningen att dokumenten ska kunna väcka intresse även långt bortom den nordnorska landsdelen.

Vi boardar Widerøe-flyget med destination Honningsvåg.